

Vores verdenshistorie 1 er det første af tre bind til historieundervisningen i de gymnasiale ungdomsuddannelser.

I dette bind tager vi fra historieskrivningens begyndelse over oldtidens storrigter til Kina og til Amerika før Columbus. *Bind 1* slutter med de store europæiske nybrud, som vi også kalder renæssancen.

Vores verdenshistorie er kronologisk opbygget, men følger samtidig en række tematiske spor. På den måde kan historien både læses „på langs og på tværs“, og en række metodiske fokuspunkter giver gode redskaber til at formulere og arbejde med spændende historiske problemstillinger.

Peter Frederiksen er historiker og underviser i historie på STX. Han er forfatter til en række undervisningsbøger til ungdomsuddannelserne, bl.a.:

- *Vietnam fra drage til tiger,*
- *Det tredje Rige – fællesskab og forbrydelse,*
- *Danmark besat og befriet,*
- *Grundbog til historie,*
- *Grundbog til Danmarkshistorien og*
- *Ideologernes kamp.*

FLERE FAGLIGE RESSOURCER

På **www.voresverdenshistorie.dk** findes en række supplerende ressourcer til forberedelse, undervisning og repetition af Vores verdenshistorie.

Her er både ekstramateriale til dig, der skal lære eller undervise i verdenshistorie: Flere historiske kilder, en interaktiv tidslinje, undervisningsforløb og hjælp til at arbejde med både grundb

9 788779 704992

Tilhører
historie.
Silkeborg
Gymnasium

PETER FREDERIKSEN

VORES VERDENS Historie

HISTORIE

PETER FREDERIKSEN

VORES VERDENS HISTORIE

1

Tilhører
historie.
Silkeborg
Gymnasium

5 MIDDELALDERENS EUROPA:

KIRKEN I CENTRUM

[500-1500]

TIDSLINJE

- 529 ● Munken Benedikt grundlægger det første kloster, Monte Cassino, i Italien
- 800 ● Karl den Store kronet til kejser af paven i Rom
- 814 ● Karl den Store dør, Frankeriget begynder at gå i opløsning
- 1050 ● Middelalderen begynder i Danmark og afløser derved vikingetiden
- 1054 ● Brud mellem paven i Rom og patriarken i Konstantinopel
- 1095 ● Pave Urban 2. opfordrer til korstog
- 1096-1099 ● Første korstog
- 1099 ● Korsfarerne erobrer Jerusalem fra muslimerne
- 1187 ● Muslimske styrker under ledelse af Saladin gen-erobrer Jerusalem
- 1305-1378 ● Paven styrer den katolske kirke fra Avignon i Frankrig
- 1348-1351 ● Den sorte død hærger Europa. En tredjedel af befolkningen dør
- 1453 ● Osmannerne erobrer Konstantinopel

◀ Karl den Store (742-814) blev i 800 kronet til kejser af Paven, der understregede den tætte alliance mellem konge og kirke. Fransk maleri fra 1800-tallet.

INDLEDNING

Middelalder er populært. Det ses bl.a. ved, at man mange steder holder middelalderdage, hvor deltagerne lader sig indhulle i en forestilling om en verden med riddere, munke og ringridning. For nogle år siden udkom der endda en kogebog om middelaldermad, måske ment som modvægt til vores moderne mad fyldt med tilsætningsstoffer. Også mange spil og film benytter middelalderuniverset som kulisse. Middelalderdyrkningen er et af nutidens markante eksempler på historiebrug (se Fokuspunkt s. 55).

I vores nutidige brug får middelalderen et lidt idyllisk og romantisk skær; nok levede befolkningen tydeligvis af basal kost og boede langt fra så komfortabelt, som vi gør i dag, men alligevel får vi en positiv opfattelse af middelaldersamfundet.

Måske er dette et udtryk for en moderne tendens, der gør op med mange års opfattelse af det modsatte, nemlig hvor middelalderen blev opfattet som en mørk og tilbagestående tid.

Ordet „middelalder“ opstod i 1600-tallet som en nedsættende betegnelse for perioden fra ca. 500 til 1500 i europæisk historie. Betegnelsen dækker over opfattelsen af, at perioden mellem (deraf navnet) antikken og deres egen tid var en mørk og tilbagestående tid. Den dag i dag bruger mange stadig „middelalderligt“ som et nedsættende udtryk om noget, vi finder gammeldags og tilbagestående.

Denne opfattelse af middelalderen fik i historieskrivningen lov til at præge opfattelsen af perioden helt frem til midten af sidste århundrede, hvor historikere begyndte at gøre op med myten om den „mørke middelalder“. For den tusindårige periode, som den europæiske middelalder strækker sig over,

var ikke en ensartet tid. Den var dog generelt præget af en dynamisk udvikling.

For at give overblik over den lange og forskelligartede periode kan den inddeles i tre dele: Den tidlige middelalder 500-1000, højmiddelalderen 1000-1250 og senmiddelalderen 1250-1500.

„Middelalder“ er et eksempel på, hvordan vi deler historien ind i perioder og afgrænser den med en titel og årstal. I dag vil vi nok kalde perioden „den lyse middelalder“ eller „den dynamiske middelalder“, og ikke „den mørke middelalder“. Sådanne overskrifter på en periode har betydning for, hvordan vi opfatter perioden. Det kan du læse mere om i fokuspunktet om periodisering på næste side.

▼ Middelaldermarked med ridderturnering.

FOKUSPUNKT

Periodisering

Inddeling af fortiden i forskellige tidsafsnit kaldes periodisering, og periodisering er en vigtig del af det at skrive historie. Tidsperioder er til for at hjælpe os med at få overblik over fortiden, og når vi navngiver historiske perioder, er vi samtidig med til at give et indtryk af den periode, vi beskæftiger os med.

Hvordan man periodiserer, hænger blandt andet sammen med, hvilke forhold og forklaringer man lægger særligt vægt på. Politisk historie vil for eksempel have en tendens til at skille ved præcise årstal (regeringsperioder, krige, politiske revolutioner), mens økonomisk historie ofte vil vælge runde årstal for at markere, at en gradvis udvikling med indførelse af nye produktionsformer og lignende var i gang på det tidspunkt.

En anden ting er, at historiske forandringer ikke foregår på samme tid alle steder, så den samme periode kan optræde på forskellige tidspunkter i forskellige lande. Middelalderen knytter sig til Europas historie, men i Danmark definerer vi middelalderen som den periode, der fulgte efter det, vi kalder vikingetiden, fordi den tidsperiode i sig selv siger noget særligt om Danmarks historie.

Middelalderens begyndelse i Danmark angives som regel til omkring 1050, mens den i de tidligere romerske områder begynder allerede i 500-tallet. I Danmark siger man ofte, at middelalderen slutter ved reformationen i 1536.

Opgave

- 1) Diskutér, hvilke fordele og ulemper der er ved at anvende tidsperioder med værdiladede udtryk som fx „den mørke middelalder“ og „den lyse middelalder“.
- 2) Overvej, hvad man lægger vægt på i historieskrivningen, når man angiver middelalderens slutning i Danmark til det tidspunkt (Reformationen i 1536), hvor den katolske kirke mistede sit herredømme over kirken.

DEN TIDLIGE MIDDELALDER

Den tidlige fase af middelalderen var på mange måder præget af følgerne af Det Romerske Imperiums opløsning. Det var folkevandringerne, der satte gang i Roms fald som omtalt i kapitel 3.

Perioden frem til opløsningen af det Vestromerske Rige i 476 var præget af manglende statsadministration, der gjorde det enkelt for germanske tropper at afsætte den sidste romerske kejser. Den eneste institution, der overlevede, var den kristne kirke.

Kristendommen havde vundet stor udbredelse i Det Romerske Imperium efter 380, hvor den blev Romerrigets officielle religion. Nu blev de kristne kirker og menigheder et vigtigt element i det blandingssamfund, der opstod efter Romerrigets sammenbrud.

Kirkens rolle

De germanske stammer, der havde overtaget magten i Italien, så ingen interesse i at germanisere området. De var tiltrukket af Romerrigets kultur og livsform, og deres interesse lå i at overtage jorden og presse afgifter ud af befolkningen. Germanerne byggede derfor videre på Romerrigets eksisterende struktur og så ikke anledning til at anfægte kristendommen.

Germanerne nærede stor respekt for det mægtige Romerrige, og de germanske konger vovede ikke at påtage sig kejserværdigheden. De accepterede i stedet den byzantinske kejser som deres overhoved.

Kirken gik i denne overgangsperiode aktivt ind og fyldte tomrummet ud efter den romerske stat, og kirken hjalp med til at brødføde befolkningen og organisere det militære forsvar mod nye angreb. Kirken udnyttede, at der ikke længere var nogen fungerende statsmagt, og den eneste administrative enhed var kirken.

Gregor af Tours (ca. 538-594) var en gallisk-romersk historiker og biskop af Tours. I slutningen af sit liv skrev han det historiske tibindsværk *Ti historiebøger*, der også kaldes „Frankerkrøniken“. Værket er formentlig et bestillingsarbejde af den frankiske konge, men det anses som en væsentlig kilde til Frankerrigets tidlige historie, idet det bl.a. omhandler forholdet mellem konge og kirke (se kilde 22).

▼ Paven kroner Karl den Store i Peterskirken i Rom, år 800. Hvilke samfundsgrupper er repræsenteret på billedet? Sammenlign med billedet s. s. 118-119.

Gregor om kirkens fritagelse af skat

Endelig havde Kong Lothar forordnet, at alle kirkerne i hans kongerige skulle betale en tredjedel af deres indkomst til hans statskasse. Men da alle biskopperne, omend modvilligt, havde givet deres samtykke og skrevet under på det, så afslog denne velsignet ulydige på mandig vis at skrive under med ordene: „Hvis du ønsker at tage Guds ejendom, vil Herren hurtigt fratage dig dit kongerige; for det er uretfærdigt, at dine lader skal fyldes i kraft af penge fra de fattige, som snarere burde bispises af dig.“ Og forbitret på kongen gik han uden videre sin vej. Men kongen, som blev stærkt rystet og frygtede for den hellige Martins ånd, sendte

ham gaver, bad ham om tilgivelse, idet han fordømte, hvad han havde gjort, og spurgte ham samtidig, om han ville gå i forbøn for ham hos den hellige Martin.

Arbejdsspørgsmål

- 1) Hvem har skrevet kilden og hvornår?
- 2) Hvad handler kilden om i korte træk?
- 3) Kan vi bruge kilden til at belyse forholdet mellem konge og kirke i middelalderen?
- 4) Opstil selv en problemstilling, som du kan besvare ud fra kilden.

Frankerriget

Frankerne var en samling af flere germanske stammer, der som følge af Det Vestromerske Riges opløsning erobrede store områder i det centrale Vest-europa. Allerede omkring år 500 anerkendte frankerne kristendommen og støttede sig til Romerkirken og fik anerkendelse fra den byzantinske kejser.

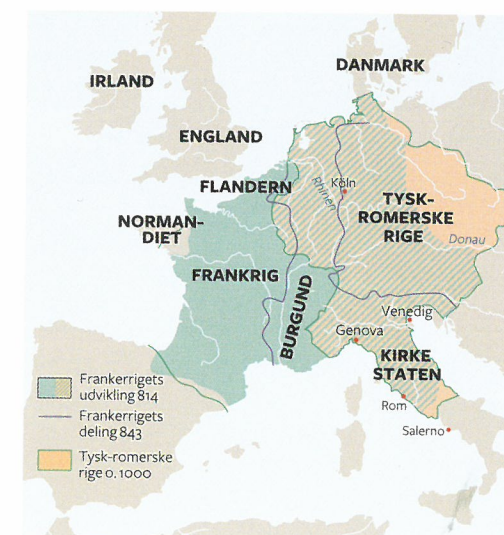
Frankerriget havde sin største udbredelse under Karl den Store (742-814), hvor riget omfattede det meste af Frankrig, det vestlige Tyskland frem til Elben, Alperne og det nordlige Italien inklusive Rom.

Allerede inden Karl den Store havde frankerne stået over for udfordringen med at holde sammen på det voksende Frankerrige. Karl den Store videreførte samarbejdet med den kristne kirke, og det blev midlet til at binde riget sammen. Kirken havde monopol på undervisning og uddannelse, og kirkens organisation kunne bruges til at bygge en ensartet kultur i riget. Karl den Store understregede det tætte samarbejde med kirken ved i 800 at lade paven krone ham som kejser. Derved fik Karl den Store, gennem paven, Guds velsignelse som Vest-europas hersker. Til gengæld kvitterede han med at anerkende paven som alle kristnes overhoved.

Derved blev den stærke alliance mellem konge og kirke cementeret, og den nye kejser støttede aktivt oprettelsen af kirker og klostre, hvortil der blev knyttet skoler, der skulle uddanne fremtidige embedsmænd i statsapparatet. Ligeledes beordrede kejseren, at bønderne skulle betale en tiendedel af deres afgrøder til kirken.

Efter Karl den Stores død blev Frankerriget delt i tre. Kejsermagten blev givet til hans ældste søn, der blev kejser i det, som kom til at hedde Det Tysk-Romerske Rige, og som eksisterede helt frem til begyndelsen af 1800-tallet.

▼ Frankerrigets udvikling ca. 800-1000.

Feudalismen

I Frankerriget slog en ny samfundstype igennem, der kom til at præge Europa i hele middelalderen. Den nye organisering havde sin rod i brydningstiden mellem det gamle romerske system og de nye germanske indvandrere.

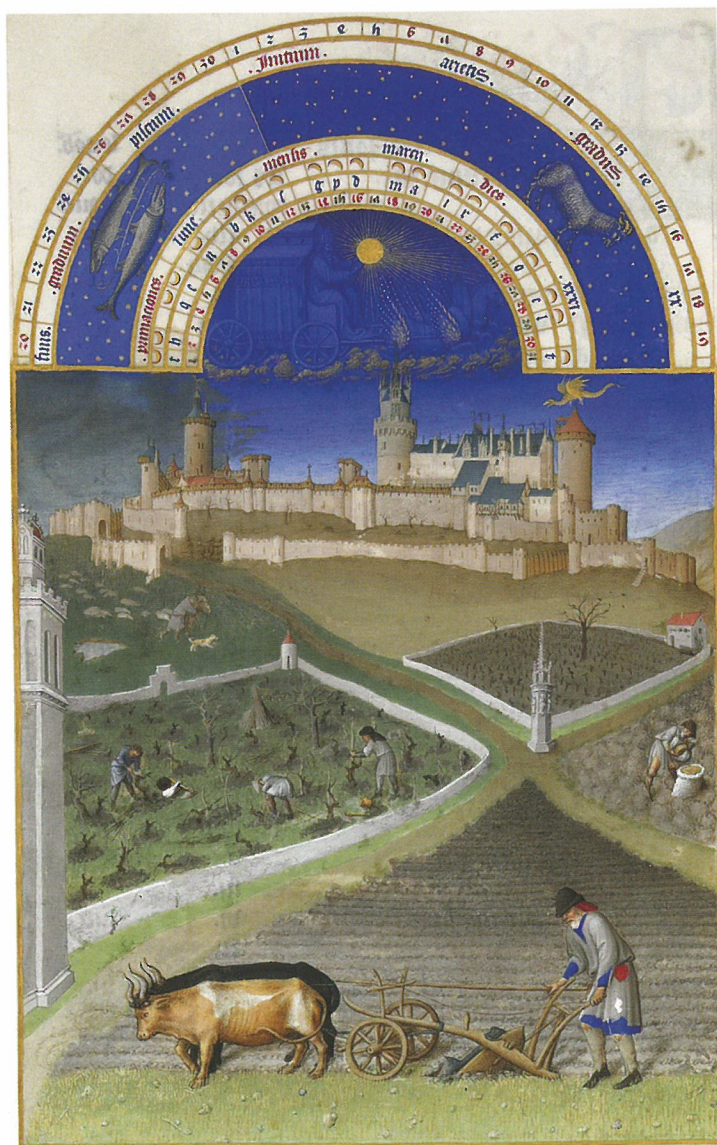
I perioden frem til 476, hvor Det Vestromerske Rige gik i opløsning, havde kejseren udskrevet stadigt højere skatter for at kunne betale de stigende udgifter til hæren. Det gik særligt hårdt ud over byerne, hvor godsejerne boede og brugte deres indtægter fra deres landejendomme. De højere skatter fik nu godsejerne til at forlade byen og bosætte sig på deres godser, hvilket svækkede handlen i byerne og i sidste ende gjorde statsmagten svag.

Med bykulturen i opløsning stod godserne og deres landejendomme og landsbyer næsten isoleret tilbage som selvforsynende enheder. Med en svag statsmagt blev bøndernes sikkerhed varetaget af godset, og til gengæld skulle

bønderne betale en afgift til godsejeren typisk i form af korn, husdyrprodukter og arbejde.

Det nye samfundssystem blev en sammensmeltning af det romerske klientel-system (se s. 63) og de germanske stammers troskabsforhold til deres leder. Systemet havde ikke i middelalderen nogen titel, men det er i eftertiden blevet kaldt feudalisme (af *feudum*, „len“, det vil sige udlånt jord). Det bærende element i feudalismen var forholdet mellem en lensherre og en vasal, der i princippet fungerede på samme måde som forholdet mellem godsejer og bønderne.

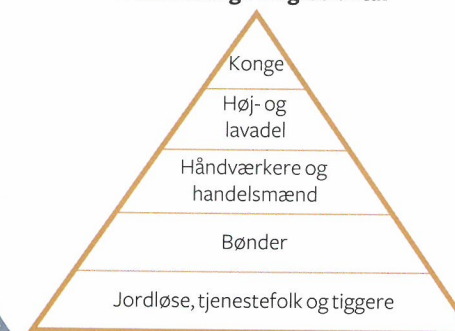
◀ Middelaldersamfundet var et landbrugs-samfund, hvor prestige og rigdom i samfundet afhang af, hvor meget jord man havde. Hovedparten af jorden var ejet af kongen, godsejere eller kirken. Jorden blev dyrket af fæstebønder, der lejede (fæstede) jorden og betalte afgifter til godsejeren. Markerne var inddelt i to eller tre vange, hvor der blev dyrket forskellige afgrøder. Fæstebønderne havde agerstrimler i hver vang og skulle koordinere arbejdet i marken. Maleri fra 1382.

Den gejstlige magtstruktur

Den verdslige magtstruktur

Vasalforholdet

Middelaldersamfundet blev et net af personlige forbindelser og troskabseder, der bandt riget sammen. Kongen havde ikke mulighed for at kontrollere alle egne af sit rige og dermed al sin jord, som han i princippet ejede, men som blev forvaltet af lokale stormænd. Kongen måtte derfor basere sin egen magt på relationer og alliancer med mænd, der kunne hjælpe ham lokalt.

Det feudale samfund var bygget op som en pyramide med kongen på toppen. Riget blev opdelt i „len“ (lånejord), og som lensherre overdrog kongen lensretten til de fornemste godsejere (hertuger og grever) mod, at de støttede kongen og stillede soldater til rådighed. Disse såkaldte kronvasaller kunne selv være lensherrer og have andre godsejere som vasaller.

Helt central i forholdet mellem lensherren og vasallen var troskabseden, hvor de to parter var bundet af en række forpligtelser. Vasallerne skulle stille rytteri til rådighed for lensherren og betale afgifter af udbyttet fra landbrugsproduktionen. Lensherren derimod ydede beskyttelse og overgav lenet til vasallen.

I løbet af middelalderen blev lenssystemet mere og mere kompliceret, idet de større vasaller udloddede dele af deres len til undervasaller, der igen udloddede til nye undervasaller.

Under det enkelte gods kom bønderne, som reelt dyrkede jorden. Bønderne lejede jorden af godsejeren og blev kaldt fæstebønder (fæste betyder leje). Som nævnt skulle de betale en del af produktionen i afgift (landgilde), eller de skulle arbejde på godsejerens egen jord (hoveri). Til gengæld beskyttede godsejeren fæstebønderne.

Det er dog vigtigt at huske, at for det enkelte individ i middelalderen

▼ En scene fra Bayeux-tapetet (o. 1070), der viser den angelsaksiske jarl Harald Godwinson sværge feudalt troskab til hertug Vilhelm af Normandiet.

var dette system ikke kompliceret, idet hver enkelt helt var klar over sin rolle i samfundspyramiden. Ofte kunne man se på folks påklædning, hvilken samfundsgruppe de tilhørte.

Vi kender fra middelalderen en række såkaldte troskabseder, der beskriver rettigheder og forpligtelser mellem vasal og lensherrer (se kilde 23).

Kilde 23

Eksempler på troskabseder

I: En angelsaksisk troskabsed

Ved Herren, for hvem dette sted er helligt, vil jeg være sand og trofast over for N. og elske alt, hvad han elsker, og sky alt, hvad han skyr, i overensstemmelse med Guds love og verdens orden. Ej heller vil jeg med vilje eller handling, gennem ord eller dåd, gøre noget, som er ham ubehageligt, på betingelse af, at han vil stå ved mig, sådan som jeg fortjener det, og at han vil udføre alt, som det lå i vores aftale, da jeg underkastede mig ham og valgte hans vilje.

II: Godtagelse af en hirdmand [lensherrens lokale repræsentant]

Det er ret, at de, der skænker os ubrudt troskab, bør beskyttes af vor hjælp. Og eftersom sådan en af vore trofaste, ved Guds gunst, som kommer her i vort

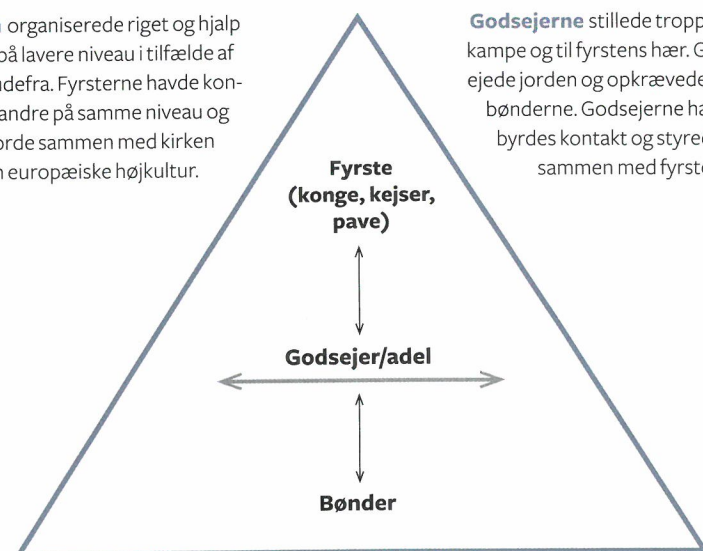
palads med sine våben, har behaget at sværge tillid og troskab til os i vor hånd, forordner og befaler vi derfor ved den nuværende forskrift, at ovenfor nævnte fremtidigt skal tælles med i antallet af hirdmænd. Og hvis nogen måske skulle formaste sig til at dræbe ham, lad denne vide, at han vil blive dømt skyldig til en mandebod på 600 skillinger.

Arbejdsspørgsmål

- 1) Hvem har skrevet kilderne?
- 2) Hvad handler de om i korte træk?
- 3) Kan vi bruge kilderne til at belyse magtstrukturer i middelaldersamfundet?
- 4) Opstil selv en problemstilling, som du kan besvare ud fra kilden.

Fyrsten organiserede riget og hjalp adelen på lavere niveau i tilfælde af angreb udefra. Fyrsterne havde kontakt til andre på samme niveau og udgjorde sammen med kirken den europæiske højkultur.

Godsejerne stillede tropper til egne kampe og til fyrstens hær. Godsejerne ejede jorden og opkrævede afgifter af bønderne. Godsejerne havde indbyrdes kontakt og styrede riget sammen med fyrsten.

Bønderne dyrkede jorden og betalte afgifter til adelen.

Det tredelte samfund

Middelaldersamfundet var i princippet opdelt i tre dele: dem, der arbejdede (fæstebønderne), dem, der kæmpede (adelen), og dem, der bad (gejstligheden).

Der var ikke megen mobilitet mellem bønderne, der udgjorde 90 % af samfundet og de to øvrige grupper.

De tredelte samfund.

Ifølge middelaldersamfundets ideologi havde hver samfundsgruppe („stand“) sin egen funktion til gavn for helheden: at frelse, at beskytte og at brødføde. Billedet, der er en illustration fra en bog, viser dog ikke, at bønderne udgjorde ni tiendedele af befolkningen.

Ret og straf i middelaldersamfundet

I Romerriget havde det enorme rige været underlagt det samme styre og de samme love, men i middelalderen var situationen en anden. Nu var slægtskab og edsvorne aftaler mellem herrer og undersåtter det, som gav sikkerhed i et samfund uden retssikkerhed. I den tidlige middelalder gav det en borgherre næsten frie rettigheder, men i høj- og senmiddelalderen voksede centralstyre og retssystemer op igen, som følge af at kongemagten blev styrket.

Livet i middelalderen var hårdt, og straffene var det samme. Love og straffe var forskellige fra by til by og fra område til område. Straffen var bøder eller det, der var værre: gabestok, piskning, brandmærkning eller afskæring af fingre eller ører. Tortur var således ofte anvendt som straf eller til at fremtvinge tilståelser.

▲ Afstraffelsesmetoderne i middelalderen var hårde og kontante – for mindre forseelser blev man sat i gabestok, mens alvorligere forbrydelser blev straffet med døden.

Fremmede stammer hærger Europa

Karl den Store havde ledet Frankerriget i 45 år, men efter sin død i 814 opstod der interne magtkampe, der førte til Frankerrigets opløsning, og fremmede invasioner prægede de efterfølgende hundrede år. Der var stort set ikke et hjørne af Vesteuropa, hvor der ikke var krige, interne stridigheder og invasioner.

I denne periode hærgede de skandinaviske vikinger, der ad Europas vandveje plyndrede de områder og byer, de kom frem til. Disse invasioner begyndte at ebbe ud i midten af 900-tallet. Samtidig aftog presset fra de muslimske maurere i Syd, og det banede vej for videre udvikling i middelalderens Europa.

HØJ- OG SENMIDDELALDEREN

I den tidlige middelalder var byerne sammen med handlen næsten forsvundet, og der herskede en udbredt selvforsyning og naturaløkonomi koncentreret omkring godset. De mange invasioner, der prægede den tidlige middelalder, blev afløst af mere stabile perioder i 900-tallet.

De jorde, der var blevet lagt brak som følge af krige, kom nu igen under plov, hvilket sammen med klimaforandringer førte til, at kornudbyttet steg betydeligt, hvilket igen medførte en kraftig befolkningstilvækst.

Man skønner, at Europas befolkning i højmiddelalderen steg fra ca. 35 til 75 millioner. Det betød, at nye byer skød op, mere jord blev opdyrket, og handel og håndværksproduktion blomstrede.

Kirken

I den tidlige middelalder blev kirken etableret som den samfunds bærende institution. I perioden efter år 1000 oplevede kirken en vækst på stort set alle områder i samfundet. Det kom til udtryk i en høj selvbevidsthed direkte udtrykt i store kirkebyggerier. I højmiddelalderen bredte det kristne område sig, og snart var alle hedenske områder gjort kristne, også i Norden, hvilket

▼ Gejstligheden udgjorde en pyramideformet organisation, som også kendetegnede det verdslige samfund. I spidsen stod paven, der udgjorde den øverste myndighed i det gejstlige hierarki. Herunder var bispedømmerne, der blev ledet af en biskop, der havde tilsyn med præsterne med hver sin menighed. På billedet vises pavens kroning af kongen, og bagved ser kirkens folk til: kardinalerne i rødt, ærkebiskopper med korsstav bag kardinalerne, og abbeder.

▲ Den katolske kirkes storhed illustreres bedst i de store domkirker, der skød op i senmiddelalderen. Kölns domkirke er en af verdens største kirker og en af den tyske højgotiks fornemste bygninger. Koret blev opført 1248-1322, og arbejdet på tværskib og skib fortsatte til 1560. Byggeriet fortsattes først efter, at de middelalderlige bygnings-tegninger var genfundet i begyndelsen af 1800-tallet, og den femskibede kirke fuldførtes i 1880 med to 157 m høje tårne.

var med til at sætte en stopper for vikingernes invasioner. Det var til gengæld også i denne periode, at den kristne kirke blev bannerfører i korstogene rettet mod den muslimske erobring af den hellige by Jerusalem.

Pavens kejserkroning af Karl den Store tilbage i 800 var naturligvis blevet mødt af modstand af kejseren i Byzans, der mente at besidde denne titel som arvtager af Det Romerske Imperium. Men kejserkroningen understregede også den splittelse, der var mellem de to kirkeretninger inden for den kristne kirke: i Øst den ortodokse med patriarken i Konstantinopel og i Vest den katolske med paven i Rom. Inden for den ortodokse kirke var græsk det dominerende sprog, mens latin blev brugt i den katolske kirke. Det kan synes ejendommeligt at bruge latin som kir-kens sprog, da kun en lille del af befolkningen beherskede det, men latin var den lærde elites sprog, der bandt Europa sammen helt frem til 1700-tallet (som engelsk i dag), og som sammen med kristendommen skabte en fælles europæisk kultur.

I 1054 kom det endelige brud mellem de to kirker, da paven og patriarken bandlyste (det vil sige fordømte) hinanden.

Igennem middelalderen var der i Vesteuropa samtidig en anden magt-kamp nemlig mellem kongemagten på den ene side og kirken på den anden side. Hvem skulle i sidste ende bestemme i de forskellige samfund? Med små variationer var det typiske mønster, at paven og dermed den katolske kirkes magt i højmiddelalderen først tiltog for senere at miste indflydelse i forhold til kongemagten.

Den katolske kirkes magt

Troen på Gud spillede en central rolle i middelalderen, og da kirken var Guds repræsentant på jorden, satte man sjældent spørgsmålstejn ved kirken. Kirken bad for folk og uddelte de syv sakramenter (hellige handlinger): dåb, konfirmation, nadver, bod, ægteskab, den sidste olie og præsteindvielse. For at kunne få et godt liv og ikke mindst efterliv i Himlen var man derfor dybt afhængig af kirken.

I middelalderen troede de kristne, at dommedag var meget nær. Domme-dag er den dag, ifølge Bibelen, hvor alle – både levende og døde – skal stå foran Gud. Men da dommedag ikke kom, opfandt man i 1200-tallet skærsilden. Flere af oldkirkens teologer var optaget af, hvad der skete umiddelbart efter døden, det vil sige i mellemtilstanden mellem dødens indtræden og mødet med Gud på opstandelsens dag. Nok betød dåben og dermed indlemmelse i kirken frelse til det evige liv i Guds rige, men hvad med den døbt, der i sit liv havde syndet og ikke var blevet tilgivet for det? I løbet af middelalderen blev læren om skærsilden en del af den katolske kirkes lære. I skærsilden straffes den synd, som endnu ikke er tilgivet. Først efter renselse i skærsilden kunne man – efter dommedag – komme i Paradis.

Folk i middelalderen troede på frelse og en eksistens efter livet på Jorden. Man forestillede sig, at man som menneske ville blive stillet til regnskab for sine gerninger, der afgjorde, om livet efter døden i al evighed skulle tilbringes i Himlen eller i Helvede. Afgørelsens time skete i skærsilden, og her hjalp det, hvis man i livet havde gjort gode gerninger. Sådanne gode gerninger kunne være gaver til kirken. På den måde forøgede kirken sin jordejendom og rigdom.

I højmiddelalderen blev kristendommen som nævnt udbredt i hele Europa, og i den proces spillede de mange klostre en stor rolle.

Klostre

Klostervæsenet opstod i den tidlige middelalder ud fra en ide om at vende det verdslige liv ryggen og hengive sig til bøn og arbejde. Allerede i 529 grundlagde den italienske munk Benedikt et kloster i Monte Cassino og nedskrev et regelsæt for klosterlivet, der skabte grundlag for disciplin og orden i klostre rundt om i hele Europa.

Den ældste klosterorden er benediktinerordenen, der er opkaldt efter Benedikt, og som fulgte hans regelsæt. Munkene blev underlagt en stram disciplin, måtte leve livet i renhed og forsage det modsatte køn, det vil sige ikke have sex med kvinder.

▲ Skærsilden/dommedag.

▼ I løbet af middelalderen blev det en vigtig del af pavens magt at hjælpe de kristne med at afkorte tiden i skærsilden. Dette gjorde paven ved at give 'aflad'. I den sidste del af middelalderen benyttede kirken sig mere og mere af dette, og mod betaling kunne man købe afladsbreve. Afladsbrev fra Beati Nicolai-kirken ved klostret i Scheyern, ca. 1230.

Klostrene fungerede som små laboratorier for nye ideer og tanker og for kritik og ønsker om ændringer inden for kirken. Når diskussionerne om fortolkninger af kristendommen ikke kunne rummes inden for en klosterorden, kunne man bryde ud og danne et nyt klostersamfund. På den måde opstod der klostre først i Italien og Frankrig, senere i Tyskland, England, Spanien, Skandinavien og Centraleuropa.

Klostrene spillede ikke alene en stor rolle for udbredelsen af den katolske kirke, men også for samfundsudviklingen i højmiddelalderen generelt. Godt nok vendte munkene og nonnerne det verdslige samfund ryggen, men klostrene vendte ikke verden ryggen. Klostrene var på en lang række områder pionerer inden for landbrug, lægekunst, sygepleje og medicin.

Munkene havde stor respekt for både åndens og håndens arbejde, og klosterlivet bestod af både hårdt arbejde og bøn. Munkene arbejdede på klostrets marker og gjorde klosterbrugene til mønsterlandbrug, der var med til at sprede kendskabet til nye planter og dyrkningsmetoder.

Det blev i takt med udbredelsen af klostervæsnen almindeligt at give gaver til klostrene for at sikre sig frelse ved dommedag. Mange klostre fik rige gaver i form af jord og styrede store landområder. De havde også økonomiske interesser som i det verdslige samfund.

Det mente nogle munke gik ud over disciplinen og det nøjsomme og fattige munkeliv, hvilket førte til nye munkeordener. Cistercienserordenen blev grundlagt i 1098 og byggede på en stramning af disciplinen og hårdt fysisk arbejde. I begyndelsen af 1200-tallet opstod franciskanerordenen og dominikanerordenen, der var tiggermunke, som kun levede af almisser, og det var en direkte protest mod de velstående klosterordener.

Selv om der inden for klostervæsnen var teologiske uenigheder, var de alle underlagt paven i Rom og var hans tro støtter rundt om i det kristne Europa.

Benedikts klosterregel fra 529 er en regelsamling på i alt 73 kapitler, som omfatter både åndelige og praktiske forhold vedrørende klosterlivet. Reglen har udgjort fundamentet for de senere klosterordener, først og fremmest for benediktinerne, men også for cistercienserordenen (se kilde 24).

▼ Sankt Benedikt (i Danmark kaldet Sankt Bendt), grundlægger af benediktinerordenen. Udsnit af maleri i San Marco-klostret i Firenze (1441).

Benedikts Klosterregel

Den abbed [forstander for munkekloster], som er værdig til at stå i spidsen for et kloster, bør altid huske på, hvad han kaldes, og i sin handlemåde svare til sit navn som 'foresat'. For i troen ser vi ham handle som Kristi stedfortræder i klosteret, når han tildales med Hans navn, sådan som Apostlen siger: I har fået den Ånd, der giver barnekår, og i den råber vi: Abba Fader! Derfor bør abbeden ikke lære, forordne eller befale noget udover Herrens bud. Hans ordrer og undervisning skal som den guddommelige retfærdigheds surdej gennemsyre disciplenes hjerter; og abbeden skal altid huske på, at begge dele på Dommens frygtede Dag vil blive genstand for undersøgelse, hans undervisning såvel som disciplenes lydighed. [...]

I sin lære bør abbeden altid følge den apostolske grundsætning, der lyder: Overbevis, irettesæt, forman! Det vil sige, at han alt efter tid og omstændigheder skal forene strenghed og forsonende ord og vise både en lærers strenge sindelag og en faders kærlige holdning. De udisciplinerede og urolige skal han altså tale hårdt til rette, men de lydige, milde og tålmodige skal han opmuntre til at gøre yderligere frem-

skridt; og vi opfordrer ham til at tilrettevise og straffe de skødesløse og de trodsige. [...]

Han skal også vide, at den, der påtager sig at lede sjæle, må være forberedt på at aflægge regnskab. Han skal med sikkerhed vide, hvor stort et antal brødre han har under sin omsorg, for han skal overfor Herren på Dommens Dag aflægge regnskab for alle disse sjæle, og derudover jo også for sig selv. Da han som hyrde altid frygter den kommende granskning af de ham betroede får, er han omhyggelig med de regnskaber, han skal aflægge for andre, og gør sig mere umage med sit eget. Når han ved sine formaninger hjælper andre til at forbedre sig, bliver han selv rensat for fejl.

Arbejdsspørgsmål

- 1) Hvem har skrevet kilden og hvornår?
- 2) Hvad handler kilden om i korte træk?
- 3) Kan vi bruge kilden til at belyse magtstrukturer inden for kirken og i forholdet mellem kirke og samfund?
- 4) Opstil en problemstilling, som du kan besvare ud fra kilden.

Pavens magt

I 1100-tallet var pavens magt på sit højeste i det vestlige Europa, og den byggede på en effektiv administration, der udgik fra Rom. Paven var den kristne kirkes ubestridte leder, men ikke nok med det for som repræsentant for Gud på Jorden gjorde paven krav på at stå over kejser og konge. Det blev nu almindeligt at gejstlige og en række civile retssager blev overført fra verdslige til gejstlige domstole.

I løbet af 1200-tallet blev paven og den katolske kirkes magt udfordret blandt andet ved en række bevægelser, der kritiserede den katolske kirkes rigdom og pengeforbrug. Samtidig blev den katolske kirke i stigende grad truet af en styrket kongemagt, der kom direkte til udtryk ved, at den franske kong Filip 4. udfordrede pavens magt og krævede ret til at beskatte kirkens ejendomme. Det var et hårdt slag mod kirken, hvis fornemste privilegium netop var skattefriheden.

I 1305 gennemtvang Filip 4. valget af den første franske pave i over 300 år, og pavens residens blev flyttet fra Rom til Avignon i Frankrig. I 1378 ophørte Avignon som eneste paveresidens, og i perioden frem til 1417 blev der udnævnt to paver ad gangen, hvor den ene sad i Rom, og den anden i Avignon. I slutnin-

gen af middelalderen stod paven betydeligt svagere, end han havde gjort 300 år forinden. Det lykkedes på den måde kongemagten at blive styrket i senmiddelalderen og gennemtvinge, at kirkens indtægter gik i statskassen og ikke i pavens lommer. Den katolske kirkes magt var på retur.

Landbrug i middelalderen

Størstedelen af befolkningen arbejdede i landbruget og fulgte årets rytme med hensyn til såning og høst. Man dyrkede selv næsten al sin føde, og en god høst var derfor nødvendig for at have mad hele vinteren.

Befolkningen i middelalderen var derfor afhængige af naturen, for slog høsten fejl, kunne det betyde, at man døde af sult. De fleste landsbyer havde en mølle. Vandmøller går helt tilbage til Romerriget, og vindmøller kom til i 1100-tallet. Møllerne blev brugt til at male mel, men også til at forarbejde uld og farve læder.

Den heste- eller oksetrukne plov var vigtig i markerne, og op gennem middelalderen udviklede ploven sig, så den kunne vende mere jord, og dermed kunne jorden give større udbytte.

Dominikanermunken Walter af Henley skrev i 1286 en generel instruktion til forvaltere ved større landbrug om, hvordan man skulle drive landbrug. Teksten blev formuleret som en fars tale til sin søn, og bogen blev meget udbredt og påvirkede forfattere til bøger om landbrugsteknik langt op i 1500-tallet (se kilde 25).

Kilde 25

Walter af Henley om at drive landbrug

[...] 4. Hvis du er i stand til at forbedre din jord, enten ved at dyrke den eller ved at holde kvæg eller på nogen anden måde, til at give mere end det [sædvanlige] årlige udbytte, så omsæt dette overskud i penge, for hvis kornhøsten slår fejl eller kvæget dør, eller der er ildebrand eller andet uheld, så er det, du har som mønter, til hjælp for dig. [...]

6. Du kan se mænd, som har egen jord, og som har forpagtet anden jord, og alligevel er de ikke i stand til at klare sig og hvorfor? Jeg skal forklare dig hvorfor; fordi de lever uden at have orden i nogen ting, uden at tænke på fremtiden, og de taber og lader mere gå til spilde hvert år, end deres jord kan give. [...]

62. Skift dit sædekorn ud hvert år ved Mikkelssdag, for du vil få mere udbytte af det korn, der har groet på en anden mands mark, end af det, der groede på dine egne marker. Vil du se det? Lad to stykker jord blive pløjet på den samme dag og så den ene til med det

købte sædekorn og den anden med det korn, som du selv har dyrket, og ved høsten skal du finde, at jeg siger sandheden. [...]

64. Kære ven, sørg for at passe på dyrenes møg og lav bunker af møg og tag god jord og bland det med møget og sørg for, at møget fra fårefolden hver femtende dag bliver merglet på gulvet sammen med hvid lerjord, hvis du har det, eller med god jord, som tages op af grøfter og spredes ud over møget.

Arbejdsspørgsmål

- 1) Hvem har skrevet kilden og hvornår?
- 2) Hvad handler kilden om i korte træk?
- 3) Kan vi bruge kilden til at belyse landbruget i middelaldersamfundet?
- 4) Opstil en problemstilling, som kan besvares ud fra kilden.

Handel og byer

I højmiddelalderen opstod der en række byer, og handlen blomstrede. Omkring år 1000 havde de norditalienske byer Venedig og Firenze udviklet sig til centrale byer i den europæiske handel, fordi de sad på den voksende handel med silke og krydderier, der kom med karavanerne og blev udskibet fra havne i Mellemøsten. Det gav dem store indtægter. Rige købmandsfamilier byggede fornemme palæer, og byerne udviklede sig til selvstændige bystater. For at lette handlen udviklede de norditalienske byer kredit- og bogholderisystemer, så købmænd undgik at rejse rundt med store guld- og sølvbeholdninger.

Den voksende handel fik købmænd til at investere i råvarer, som de lod håndværkere forarbejde i deres værksteder. Denne produktionsform kaldte man forlagsvirksomhed, og den blev især anvendt i klædefabrikationen i Flandern og i Norditalien. Den øgede investering i produktion krævede kapital, og derfor opstod banker, der kunne låne penge ud.

For at regulere konkurrencen sluttede håndværksmestre sig sammen i laug for hvert fag. Lauget bestemte, hvor mange håndværksmestre der måtte være i byen, og fastsatte priser og kvalitet. Det vil sige, at lauget havde monopol på fagets vegne, og der var derfor ikke fri konkurrence, som vi kender det i dag. Ligesom laugene slog købmændene sig sammen i gilder, der byggede på gensidig støtte i retslige og økonomiske spørgsmål.

De større byer adskilte sig typisk fra det omkringliggende land med en bymur og en række porte, der kunne lukkes ved solnedgang. Det sikrede byen mod smuglervarer udefra og sikrede mod landevejsrøvere om natten.

De fleste byer var små og havde ikke mere end højst et par tusinde indbyggere. Storbyer på over 50.000 indbyggere var der få af, og de var koncentreret i Norditalien (omkring byerne Genova, Firenze og Venedig) og i Flandern ved den engelske kanal. Disse byer var centre for handel og produktion i modsætning til byerne i Romerriget, der var forbrugscentre og servicebyer for gods-ejerklassen.

Storbycentrene opstod som resultat af den voksende fjernhandel. Norditalien dominerede handlen mellem Europa og Asien, primært Kina og Indien. I Nordeuropa udviklede sig et handelsområde omkring Østersøen og kanalområdet. Her var det især korn, tømmer og sild fra Østersøegnene, der blev udvekslet med tekstiler, salt og håndværksprodukter. I denne handel spillede

▲ På denne fresko fra ca. 1400 gengives arbejdet i december, hvor høsten er i hus, mens bønderne fælder træer og transportere tømmeret til herremanden.

især byen Lübeck en central rolle som handelsknudepunkt mellem Østersøen og Nordsøen.

Byernes vækst og borgerskabets opståen var på sigt med til at ændre det feudale samfundssystem.

Kvinder og ægteskab

Middelalderssamfundet var et patriarkalsk (det vil sige mandsdomineret) samfund, hvor mænd blev anset for at være kvinder overlegne. Kvindens rolle i samfundet var at være hustru, holde hus og føde børn. Kirken var kvindefjendsk og betragtede kvinder som djævlens håndlangere, der fristede mændene til synd. Sex var syndigt, medmindre det var med det formål at få børn.

De fleste ønskede sig mange børn, fordi der var en meget høj børnedødelighed, og man regner med, at tre ud af fire børn døde, mens de var små. Barndommen var kort, og allerede fra 7-årsalderen begyndte de fleste børn at arbejde. Piger kunne blive gift allerede i 11-12-årsalderen, og de fleste ægteskaber var ikke baseret på kærlighed. På landet blev ægteskabet ofte arrangeret af lensherren, og den katolske kirke accepterede ikke skilsmisse. I middelaldersamfundet levede ægtefolk sammen, til døden adskilte dem.

Ægteskabet udviklede sig i løbet af middelalderen fra at være en verdslig kontrakt mellem to familier til at blive et sakramente, det vil sige en hellig handling indstiftet af Gud eller kirken selv.

I begyndelsen af middelalderen fandt vielsen sted uden for kirken og med sognets beboere som vidner. Senere kom handlingen til at foregå inde i kirken, og med tiden kom den til at foregå foran alteret.

Ifølge kirken var målet med sex mellem ægtefæller alene at få børn. Den seksuelle handling skulle derfor finde sted i mørke uden følelse, lidenskab eller lyst. Ægtefolkene skulle være næsten fuldt påklædt, for nøgenhed ville fremme lyst og lidenskab. For at understrege det egentlige formål og underkende seksuel lyst, skulle den seksuelle handling ske på udvalgte dage. Erkendelsen af, at lyst var en del af det ægteskabelige samliv, var ikke nemt at forholde sig til for middelalderens teologer, der kom med forskellige løsninger fra et fuldstændigt forbud til en delvis accept af lysten.

Vi kender til en beretning fra en munk, der hed Gratian og som levede i 1100-tallet. Omkring 1150 udgav han en række kirkelige retsfor skrifter i bogen *Corpus Juris Canonici* (se kilde 26).

Kilde 26

Munkeberetning om ægteskab

Den første ægtestand blev foretaget i paradiset på en måde, hvor der ville have været „en uplettet seng og et ærbødigt ægteskab“, som resulterede i undfangelse uden begejstring og en fødsel uden smerte. Den anden, for at eliminere ulovlige tendenser, blev foretaget uden for paradiset på en sådan måde at den svagheit, som fører til urene undergange, måske kunne reddes af ægteskabets retskaffenhed. Dette er grunden til, at apostlen, på skrift, sagde til korinterne: „For at undgå utugt, lad hver mand have sin egen kone og hver kvinde have sin egen ægtemand.“ Det er af denne grund, at de gifte har en indbyrdes forpligtelse overfor hinanden og ikke kan nægte hinanden. Apostlen siger således: „Bedrag ikke hinanden, undtagen hvis det er enstemmigt for en kort tid måske, for at give jer selv [mere villigt] til bøn. Men vend tilbage til det igen i tilfælde af at Satan frister jer. [Dag siger jeg dette] grundet jeres ukyskhed.“ Det er derfor klart, i betragtning

af at de er påmindet om at vende tilbage til den naturlige praksis for at undgå ukyskhed, at de ikke er påbudt om at blive viet udelukkende for frembringelsen af børn. Dog skal ægteskab ikke dømmes for at være syndigt på grund af dette, for det, der gøres uden intentionen om at reproducere, er ikke en synd i et ægteskab, men er tilgiveligt på grund af det gavnlige ved ægteskab, som er trefoldigt: troskab, afkom og sakramente.

Arbejdsspørgsmål

- 1) Hvem har skrevet kilden og hvornår?
- 2) Hvad handler kilden om i korte træk?
- 3) Overvej, hvilket indblik kilden giver i forholdet mellem mand og kvinde i middelalderen?
- 4) Opstil selv en problemstilling, som du kan besvare ud fra kilden.

Ægteskaber med stor aldersforskel mellem ægtefæller var ikke ualmindeligt. Vi kender til en parisisk borger omkring de 60 år, der har skrevet en række formaninger og gode råd til sin puruge 15-årige kone. Baggrunden skulle være, at den unge kone efter brylluppet havde spurgt, om den ældre ægtemand ville hjælpe hende med at blive en god kone for ham. I skriftet, der er fra 1390'erne, tiltaler manden sin kone med „søster“ (kilde 27).

Ærbarhed og at pleje sin mand

Vær derfor klar over, kære søster, at hvis du vil følge mit råd, må du have stor omsorg for, hvad du og jeg kan klare i forhold til vores stand. Sørg for at være ærbart påklædt uden nye påfund og uden for megen eller for lidt dingeldangel. Og før du forlader dit kammer og hus, så sørg for at kraven på din chemise og dit uldtøj, kappe og overkappe ikke hænger ud over hinanden, som det sker for visse fordrukne, tåbelige eller dumme kvinder, som hverken bryder sig om deres ære eller deres stands eller mænds ære [...]

Når du tager til byen eller i kirke, så gå passende ledsaget af ordentlige kvinder, svarende til din stand, og sky diskutabelt selskab og tillad aldrig en berygtet kvinde at blive set i dit selskab. Og når du går, så bær dit hoved oprejst og dine øjenlåg nedslagne og uden blinken og se nogle meter lige frem for dig uden at se omkring på nogen mand eller kvinde til højre eller venstre, og uden at se op eller skæve fra sted til sted og uden at stoppe for at snakke med nogen på vejen [...]

Gode søster, hvis du får en anden mand efter mig, så husk, at du skal tænke meget på hans behagelighed, for efter at en kvinde har mistet sin første mand, finder hun det i almindelighed svært at finde en anden svarende til hendes stand, og hun forbliver ensom og utrøstelig i lang tid. Værn derfor omhyggeligt om din ægtemands person, og – jeg beder dig – hold ham med rent linned, for det er din opgave. Og eftersom varetagelsen af de udendørs forretninger ligger hos mændene, så må en mand passe på sig selv og gå og komme og rejse hid og did, i regn og blæst, i sne og hagl, snart gennemblødt, snart tør, snart svedende, snart kulderystende, dårligt bispist, dårligt indkvarteret, dårligt varmet og anbragt i slette senge; og intet generer

ham for alvor, fordi han holdes oppe af håbet om, at hans kones omsorg venter ham ved hans hjemkomst, og om den lettelse, de glæder og fornøjelser, som hun vil give ham eller sørge for bliver ham til del i hendes nærvær; at få sine sko af foran en god ild, sine fødder vasket og få andre sko og sokker på, at få god mad og drikke, at blive godt betjent og sørget godt for, komme i en ordentlig seng i hvid skjorte og nathue, godt dækket af ordentlige skind og lindret med andre glæder og fornøjelser, intimiteter, elskov og hemmeligheder, som jeg tier om; og næste dag rene skjorter og klæder. Sandelig, gode søster, en sådan omsorg får en mand til at elske og begære at komme hjem og se sin gode kone og til at holde sig langt væk fra andre kvinder. Og derfor råder jeg dig til at drage en sådan omsorg for din mand ved al hans kommen og gåen og til at være standhaftig i den sag; og ligeledes til at være fredsommelig over for ham og til at huske den landlige talemåde, som siger, at der er tre ting, som driver en husfader hjemmefra, nemlig et dryppende tag, en osende kamin og en skældende kvinde. Derfor, gode søster, beder jeg dig om, at du for at bevare din mands kærlighed og yndest må være blid, elskelig og venlig over for ham.

Arbejdsspørgsmål

- 1) Hvem har skrevet kilden og hvornår?
- 2) Hvad handler kilden om i korte træk?
- 3) Overvej, hvilket indblik kilden giver i forholdet mellem mand og kvinde i middelalderen?
- 4) Opstil selv en problemstilling, som du kan besvare ud fra kilden.

Familie, køn og ligestilling

Det er omdiskuteret, hvor meget kulturelle normer ændrer sig over tid. Men noget af det, der har ændret sig markant historisk set, er synet på familie, køn og seksualitet.

Ordet familie kommer af det latinske *familia*, som i antikkens Rom foruden forældre og børn også omfattede husholdningens slaver. I middelalderens kristne familie regnede man ikke slaver med, men for de fleste mennesker på landet var familien på det tidspunkt et arbejdsfællesskab, hvor både voksne og børn hjalp til i husholdningen. Ægteskabet var en samfundsinstitution, som var reguleret af kirken, og som gav familier stabilitet og sikkerhed. Romantisk kærlighed fandtes i ridderdigte, men for de fleste har giftermålet formentlig i praksis været et „fornuftsægteskab“, der dannede alliancer mellem forskellige slægter.

Ligesom familiebegrebet har ændret sig i tidens løb, har synet på køn det også. Hvad der er blevet anset for særligt „mandigt“ og „kvindeligt“, er forskelligt fra periode til periode, men den moderne ide om ligestilling mellem kønnene var uhyre sjælden i Europa og de fleste andre steder i verden før den franske revolution i slutningen af 1700-tallet. Politisk ligestilling fik først gennemslagskraft i 1900-tallet.

Synet på seksualitet har også ændret sig markant. Her er der dog ikke entydigt tale om en udvikling fra undertrykkelse til frigørelse. I antikken var det, vi i dag kalder homoseksualitet, ikke forbundet med tabu, og omkring 1500 havde man tilsyneladende en friere seksualmoral end i for eksempel i 1800-tallet. Den største forandring er dog sket i Nord- og Vesteuropa siden ungdomsoprøret i 1960'erne-1980'erne. I 1981 blev homoseksualitet officielt fjernet fra listen over sygdomme i Danmark.

Opgave

- 1) Ud fra kilde 26 og 27 skal du rejse en problemstilling, der belyser familiestrukturen og forholdet mellem mand og kvinde i middelalderen og perspektivere til nutidens syn på ligestilling mellem kønnene.

▲ Forestillingen om dommedag og Helvede spillede en stor rolle for menneskene i middelalderen. Her er gengivet, hvordan man forestillede sig, at de fordømte trækkes ned i Helvede. Den tyske maler Hans Memlings maleri „Den sidste dom“ 1467-71.

Den Sorte Død

I midten af 1300-tallet ramte en smitsom byldespest Europa. Om bord på handelsskibe havde roter bragt smitten til de europæiske byer, hvor smitten spredte sig som en steppebrand i 1348-1351. I de tre år Den Sorte Død hærgede, regner man med, at en tredjedel af befolkningen blev slået ihjel. Sygdommen kom igen med jævne mellemrum de efterfølgende hundrede år.

Da pesten kom til Frankrig i 1348, beordrede den franske konge en aftidens største videnskabelige autoriteter, det medicinske fakultet ved universitetet i Paris, at aflægge rapport om årsagerne til pestens udbredelse (se kilde 28).

► Pestramte, som velsignes af en præst. Tegningen står inde i et stort C i et manuskript, England, ca. 1360-1375.

Kilde 28

Det medicinske fakultet om pesten

Vi, medlemmer af lægekollegiet i Paris, har, efter moden overvejelse og rådslagning angående den nuværende dødelighed, indhentet råd hos de gamle mestre i kunsten, og ønsker at bekendtgøre årsagerne til denne pestilens klarere end det kunne gøres ved at følge astrologiens og naturvidenskabens regler og principper; vi erklærer derfor følgende:

Det er bekendt, at i Indien og i omegnen af Det Sorte Hav udøvede de konstellationer, som bekæmpede Solens stråler og den himmelske ilds varme, deres kraft særligt mod havet, og kæmpede voldsomt mod dets vande. (Heraf opstår ofte dampe, som omslutter Solen og omdanner dens lys til mørke). Disse dampe skiftevis steg og faldt i otteogtyve dage; men til sidst påvirkede Solen og ilden havet så kraftigt, at de tiltrak en stor del af det til sig selv, og oceanets vande rejste

sig i form af dampe, hvorved vandene i visse egne blev så fordærvede, at de fisk, som de indeholdt, døde. Disse fordærvede vande kunne solvarmen imidlertid ikke tilintetgøre, ej heller kunne andet vand, hagl, sne eller dug opstå deraf. Tværtimod, disse dampe spredtes gennem luften til mange egne af Jorden og omsluttede dem i tåge.

Arbejdsspørgsmål

- 1) Hvem har skrevet kilden og hvornår?
- 2) Hvad handler kilden om i korte træk?
- 3) Kan vi bruge kilden til at belyse de faktiske årsager til pestens opståen?
- 4) Opstil selv en problemstilling, som du kan besvare ud fra kilden.

KULTURMØDE MELLEM KRISTNE OG MUSLIMER

Omkring 1100 forsøgte paven at samle de kristne fyrster under kirkens førerskab til at stå sammen mod den ydre fjende: den islamiske fremrykning i Mellemøsten. Formålet var at tilbageerobre de steder fra muslimerne, der var hellige for de kristne, og særligt vigtig var Jerusalem. Jerusalem var vigtig for de kristne på grund af beretninger om Jesus i det Ny testamente, men byen var også hellig for muslimerne, idet de mente, at det var hertil, at Muhammed var blevet ført af ærkeenglen Gabriel.

I 638 var Jerusalem blevet erobret af kaliffen Umar 1. ibn al-Khattab, der opførte en moské af træ på Tempelpladsen, hvor man mente, at Muhammed modtog sine åbenbaringer fra Allah. Frem til 900-tallet kunne kristne pilgrimme frit tage til det hellige land i Palæstina, men efter at selsjukkerne havde taget magten i Jerusalem, ophørte dette.

I slutningen af 1000-tallet trængte de selsjukkiske tyrkere frem i Lilleasien og truede Konstantinopel. Den byzantinske kejser appellerede til sine trosfæller i Vesteuropa om hjælp, og pave Urban kom den byzantinske kejser i møde.

„Gud vil det“

Pave Urban 2. ønskede at styrke kristendommen, og på et kirkemøde i 1095 i Clermont i det sydlige Frankrig opfordrede han til at sende styrker til det

► Pave Urban 2. (1040-1099) var pave fra 1088 og frem til sin død i 1099. Her ses han på prædikestolen i Clermont 27. november 1095, hvor han opfordrer til korstog. Bogmanuskript fra 1490.

FOKUSPUNKT

Idealistisk og materialistisk historiesyn

Har menneskers tanker og idealer stor indflydelse på samfundets udvikling? Kan enkeltpersoner med nye ideer gøre en stor forskel? Og er vi mennesker faktisk grundlæggende drevet af kultur og ideer?

Eller er mennesker omvendt bare „små brikker“, der dybest set er underlagt den måde, samfundet er opbygget på? Er det i virkeligheden ikke politiske og religiøse ideer, der styrer os, men jagten på materiel gevinst?

Ifølge *det idealistiske historiesyn* har menneskers politiske og religiøse forestillinger stor indflydelse på den historiske udvikling. Derfor er det vigtigt at undersøge menneskers ideer og mentaliteter, og vi skal faktisk tage det alvorligt, når fortidige mennesker henviste til religion og det, vi i dag vil kalde overtro.

Spørger vi i stedet *det materialistiske historiesyn*, hænger verden dog ikke sådan sammen. Ifølge det materialistiske historiesyn er det nemlig de materielle forhold, det vil sige økonomi, fysiske ressourcer og produktion, der styrer samfundets udvikling. Når folk påstår, at de gør noget ud fra religiøse eller på anden måde idealistiske motiver, er de enten naive eller løgnagtige. For i virkeligheden er det samfundsstrukturerne og kampen for materiel gevinst, der styrer individerne.

De to syn er her sat skarpt op over for hinanden, for ofte vil der være flere motiver indblandet, når en beslutning bliver taget, og som regel spiller både samfundsstrukturerne og enkeltindviders handlinger en rolle, når vi skal forstå drivkræfterne i en historisk udvikling.

Opgave

- 1) Læs Urban 2.s tale (kilde 29), og lav en analyse af teksten med henholdsvis et idealistisk og et materialistisk historiesyn.
- 2) Lav en analyse af talen, hvor du kombinerer de to historiesyn, og skriv en nuanceret konklusion.

hellige land for at hjælpe Det Byzantinske Rige. Med henvisning til Guds vilje opfordrede han til at kæmpe for den kristne sag som Kristi udsendinge, og de, som måtte lade livet i kampen, ville få deres synders forladelse og dermed komme direkte i Paradis (se kilde 29).

Bag pavens religiøse motiv lå også mere vidtrækkende politiske motiver om at komme fyrsternes indbyrdes kampe til livs og gøre den romersk-katolske kirke til en ledende politisk kraft. Paven ønskede, at hjælpen til Det Byzantinske Rige kunne munde ud i, at patriarken, der i 1054 havde bandlyst den katolske kirke, ville underlægge sig paven i Rom.

Kilde 29

Urban 2. kalder til korstog

[...] Nu da I, Guds sønner, har lovet med stor styrke, over for Gud, at holde fred mellem jer, og trofast at opretholde kirkens love, er der arbejde at gøre, for I må vende jeres oprigtigheds styrke [...] til en anden sag, der angår jer og Gud. I må komme jeres brødre i Østen, der har brug for jeres hjælp, og som allerede har bedt om den mange gange, til undsætning. [...]

4. Hvad angår denne sag, formaner jeg, – ikke jeg, men Herren formaner jer, Guds budbringere, til at overbevise alle, både riddere og fodfolk, både rig og fattig, til i talrige kundgørelser at kæmpe for at hjælpe med at udstøde denne gudløse race fra vores kristne lande før det er for sent.

5. Jeg taler til dem, der er til stede her. Jeg sender

bud til dem, der ikke er her. Kristus befaler det. Syndernes forladelse vil blive givet til dem, der drager af sted, hvis de ender deres liv, til lands, til søs, eller i kamp mod hedningene. Jeg, der har fået overdraget denne magt af Gud, tilstår dette til dem, der drager af sted.

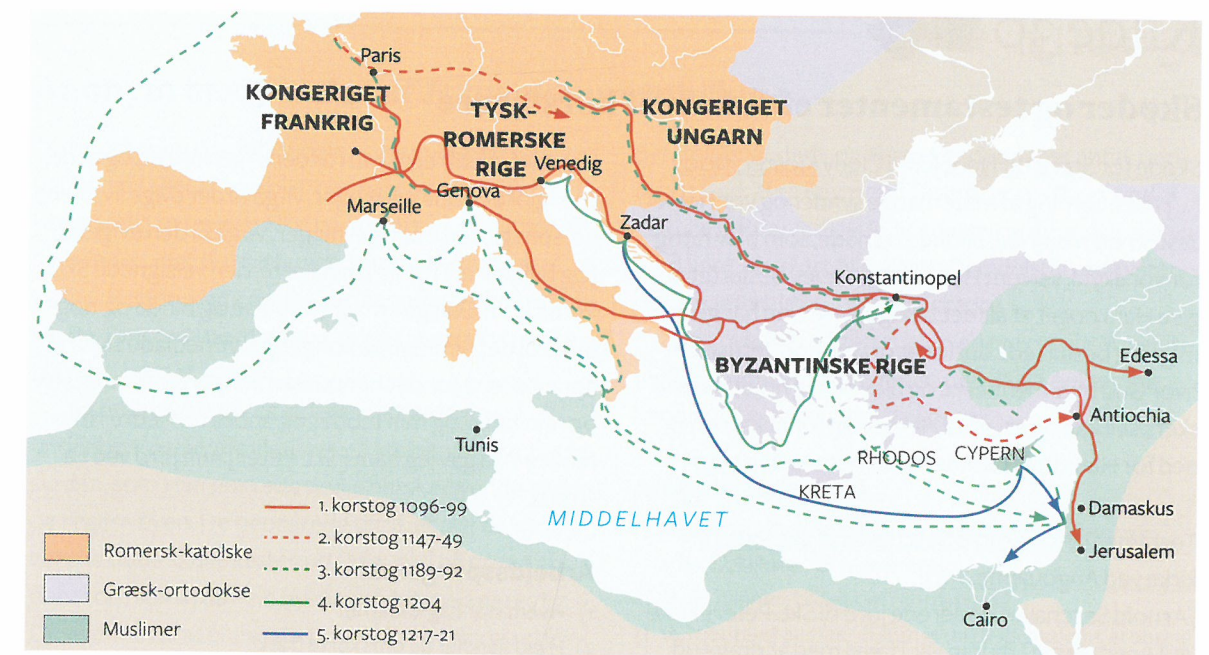
Arbejdsspørgsmål

- 1) Hvem står bag kilden?
- 2) Hvad handler kilden om i korte træk?
- 3) Kan vi bruge kilden til at belyse magtstrukturer i middelaldersamfundet?
- 4) Opstil selv en problemstilling, som du kan besvare ud fra kilden.

Folkekorstogets hærgen

Pavens opfordring blev fulgt, og det førte til i alt otte korstog fra 1096 til 1270. Det var meningen, at det første korstog med organiserede og kamperfarne riddere skulle sendes af sted i august 1096, men helt uventet samledes bønder og fattige riddere for på eget initiativ at befri Det Hellige Land. De så nu muligheden for at flygte fra de barske tider, der var præget af hungersnød og tørke. Med forvarsler om at dommedag var nær, kunne pilgrimsfærden til Det Hellige Land være et kærkomment aflad for deres synder.

Anført af den franske munk Peter Eremit, der rejste rundt i det nordlige Frankrig og Flandern og prædikede korstog, samledes der snart henved 50.000 fattigfolk og bønder, der ville af sted mod Jerusalem. Uorganiseret og helt uden kamperfaring drog de af sted i april 1096, og deres vej gennem Europa blev én stor hærgen, der i Tyskland førte til en massakre på 5.000 jøder. På den videre vej mod Konstantinopel fortsatte plyndringer og myrdrier.

Da folkekorstoget ankom til Konstantinopel, troede den byzantinske kejser knap sine egne øjne. Det var ikke den hjælp, han havde forventet, og han blev nervøs over deres tilstedeværelse i byen. Løsningen blev, at han sendte dem over Bosporus og ind i det område, der var domineret af de tyrkiske muslimer, selsjukkerne. Her blev folkekorstoget slagtet af de tyrkiske soldater i oktober 1096.

▲ Korstog.

Ridderkorstog

Kort efter ankom det første rigtige korstog, og det var i en noget anden forfatning. Det bestod af grever, baroner og fremtrædende lensherrer, og det var nu erfarne riddere fra Normandiet, der ankom til den byzantinske hovedstad. Men det var ikke en enstemmig flok, og der gemte sig forskellige motiver bag deres deltagelse. Nogle havde religiøse hensigter, mens andre så muligheden for at erhverve sig jord.

Der er efterladt en række skøder og testamenter fra de korsfarere, der tog af sted i 1000- og 1100-tallet. Korsfarere lavede typisk aftaler om beskyttelse af deres jord og gods med lokale klostre, før de drog af sted mod Det Hellige Land (se kilde 30).

Skøder og testamenter efterladt af korsfarere

Skøde for Stefan af Neublens i Cluny Kloster, 1100:
[...] I betragtning af mine mange synder og vor Herre Jesu Kristi fromhed, blidhed og nåde, som blev fattig for vor skyld, selvom Han var rig, har jeg besluttet at give Ham noget af alt det tilbage, som Han har givet mig. Jeg besluttede derfor at drage mod Jerusalem, hvor Gud blev menneske og blev set og holdt menneskers selskab og at „gå til Hans bolig for at kaste mig ned for Hans fodskammel“ [Salmernes Bog 132,7].

Testamente for Arnold Seschaves til Skt. Peters kirke ved Angouleme, 1147:

[Arnold Seschaves donerede jord til Skt. Peters kirke ved Angouleme] da han var i færd med at drage ud mod Jerusalem og havde taget korset. [...] Jeg Arnold Seschaves – idet jeg var bekymret for min og mine forældres sjæls frelse og opmærksom på, at på Den Yderste Dag, når vor Herre Jesus Kristus kommer og alle mænd må rejse sig med deres kroppe og være

klar til at stå til regnskab for deres gerninger, og at de, som gjorde gode gerninger, vil gå til det evige liv, mens de, som gjorde onde gerninger, vil gå til den evige ild, [og bekymret] for om min herre, den velsignede Skt. Peter, som Gud gav magt til at løse og binde og nøglerne til det himmelske kongerige, vil nedlade sig til at åbne dørene for det himmelske kongerige for mig selv og min fader og min moder og andre forfædre i min familie – da gav jeg ham [Skt. Peter] min jord ved La Groux.

Arbejdsspørgsmål

- 1) Hvem står bag kilderne?
- 2) Hvad handler de om i korte træk?
- 3) Vurdér de to teksters værdi som historisk kilde til at forstå korsfarernes grund til at deltage i korstogene
- 4) Opstil selv en problemstilling, som du kan besvare ud fra kilden.

Korsfarerne havde aflagt ed til den byzantinske kejser om, at erobret land skulle tilfalde ham, men snart viste det sig, at de normanniske riddere ikke havde tænkt sig at overholde det. Efter syv måneders belejring af den vigtige handelsby Antiochia, der var blevet erobret af tyrkerne i 1085, vandt korsfarerne byen og gjorde den til et normannisk fyrstedømme.

I 1099 ankom korsfarerne til Jerusalem, der efter en måneds belejring blev indtaget i sommeren 1099, og et bestialsk folkedrab fandt sted på jøder og arabere. Alt blev skånselsløst nedslagtet, og byen totalt plyndret.

Vi kender flere beretninger fra kampene om Jerusalem, hvor flere er øjenvidner til kampene i 1099. En del af forfatterne er anonyme, og vi kan derfor ikke fastslå, hvilken samfundsrang eller hvilket motiv de har haft til at skrive deres beretning (se kilde 31).

Anonym beskrivelse af Jerusalems erobring

Om morgenen kravlede nogle af vores mænd forsigtigt op på taget af templet og angreb saracenerne [almindelig betegnelse for muslimerne], både mænd og kvinder, idet de halshuggede dem med dragne sværd. Resten søgte døden ved at springe ned i templet. Da Tancred [normannisk ridder] hørte om dette, blev han fyldt af vrede.

Så besluttede vores ledes råd, at hver enkelt under bøn skulle yde almisser, så Herren kunne vælge sig den, som Han ønskede skulle herske over de andre og regere byen. De beordrede også, at alle de saracenske døde skulle kastes ud [af byen] på grund af den store stank, da hele byen var fyldt med deres lig. De levende saracenerne slæbte derfor de døde ud foran portene og lagde dem i bunker, [store] som huse. Ingen har nogensinde set eller hørt om en sådan nedslagtning af hedninge, for der blev dannet ligbål som

pyramider af dem, og ingen kender deres antal, undtagen Gud. Men Raymond [fransk greve Raymond af St. Gilles] foranledigede, at emiren og de andre, der var med ham, blev ført til Askalon [handelsby ved kysten øst for Jerusalem], hele og uskadte.

Den ottende dag efter at byen blev erobret, valgte de Godfred som byens leder, der skulle bekæmpe hedningene og bevogte de kristne.

Arbejdsspørgsmål

- 1) Hvem tror du den anonyme forfatter er, og hvornår tror du, teksten er nedskrevet?
- 2) Hvad handler kilden om i korte træk?
- 3) Vurdér tekstens værdi som kilde til Jerusalems erobring.
- 4) Opstil selv en problemstilling, som du kan besvare ud fra kilden.

▲ Kamp mellem muslimer og korstogsriddere.

Korstogenes betydning

Korstogene fik en slags samlende og identitetsskabende funktion. Folk fra vidt forskellige dele af Europa kunne med korstogene finde sammen i en fælles sag imod en fælles fjende. Pavens opfordring til hellig krig var enkel og forståelig, og med sin kraftige appel kunne den samle den vestlige kristenhed på tværs af sociale, etniske og regionale skel. På den måde blev korstogene et samlende og forstærkende element i den kraftfulde ekspansion, som kristenheden oplevede i den tidlige højmiddelalder.

Korstogene fik stor betydning for Europas udvikling særligt gennem den handel, der blomstrede med afsæt i den øgede handel med Asien. Penge- og bankvæsen udviklede sig og fremkomsten af en rig købmandsklasse, borgerskabet, førte til undermineringen af det feudale samfund, som jo hvilede på godsdrift og naturalieøkonomi.

Korstog i Østersøen

Også Danmark blev en del af det store fælleseuropæiske projekt om at omvende hedninge til kristne, hvor danskere deltog i de mange korstog til Det Hellige Land. Men man behøvede ikke at tage helt til Jerusalem for at deltage i korstog mod hedninge.

Det sydlige Danmark blev i begyndelsen af 1100-tallet ofte angrebet og plyndret af venderne, der kom fra Østersøens nordlige kyststrækninger. Disse områder var endnu ikke blevet kristne, og paven i Rom så derfor med stor velvilje på, at danskerne forsøgte at kristne områderne.

I 1169 lykkedes det den danske kong Valdemar og biskop Absalon at indtage den vigtige by og fæstning Arkona på Rügen. Kristningen af venderne var et godt eksempel på samarbejdet mellem konge- og kirkemagten i Danmark under det, vi kalder Valdemartiden (1157-1241). Alliancen mellem konge og kirke forenede deres gensidige interesser for hinanden. Kirken havde ingen militærmagt og var derfor interesseret i en stærk og velvillig kongemagt, der kunne give dem sikkerhed. Kongen, derimod, så en mulighed for at øge sin magt ved at støtte sig til kirkens åndelige magt og store gennemslagskraft i befolkningen.

Danmark lå i grænselandet mellem den kristne verden og de hedenske samfund, og korstogene stoppede ikke med venderne. Valdemar Sejrs erobring af Estland i 1219 var også et korstog. Herfra stammer sagnet om flaget, der faldt ned fra himlen i Estland i 1219. Dette vendte et nederlag til sejr for Valdemar Sejr og danskerne. Sagnet er blevet til en legendarisk nationalfortælling, og flaget er sidenhen blevet et af de tydeligste symboler på Danmark og danskhed: Dannebrog.

◀ På billedet ses ærkebisop Anders Sunesen. Billedet understøtter fortællingen om, at danskerne havde succes på slagmarken, så længe Sunesen strakte armene mod himlen. I billedets venstre baggrund ses nogle munke, der hjælper den aldrende ærkebisop med at holde armene oppe, så sejren kunne vindes. Maleri af Christian August Lorenzen, 1809. Se fokuspunkt om historiebrug s. 55.

Korstogene i nutidigt perspektiv

Korstogenes betydning har optaget mange historikere. To af dem er Kim Esmark og Brian Patrick McGuire, der sætter korstogene i perspektiv i deres bog *Europa 1000-1300* fra 1999.

Europa 1000-1300

I de fleste gejstlige og verdslige personers øjne var muslimerne den ydre fjende, og i dag har højmiddelalderens skrøner om muslimerne gode kår i Europa. Siden anden verdenskrigs tragedier har det været uacceptabelt at skrive polemikker mod jøder, og ingen, bortset fra nynazister, ville i dag påstå, at jøder truer kristne værdier. Til gengæld påstår adskillige politikere frejdigt, at muslimer er fjender, der ønsker at ødelægge den kristne kultur. Den europæiske civilisations tragedie er måske dens manglende evne til at åbne sig for en anden kulturs rigdomme og erfaringer. Mønstret blev allerede etableret i løbet af 1100-tallet. Kristne ledere, både gejstlige og verdslige, mente, at det var Guds vilje, at de kristne besejrede muslimerne

og dermed demonstrerede deres kulturs overlegenhed. Korstogene er udtryk for en kristen drøm om at knuse islam og erobre verden. Drømmen blev imidlertid snart til et mareridt, som vi endnu ikke er vågnet af.

Arbejdsspørgsmål

- 1) Hvem har skrevet fremstillingen og hvornår?
- 2) Hvad handler fremstillingen om i korte træk?
- 3) Hvilken form for historiebrug (se Fokuspunkt om historiebrug s. 55) er der tale om?
- 4) Opstil selv en problemstilling, som du kan besvare ud fra fremstillingen.

Europa ved middelalderens afslutning

For Europa blev middelalderen en vigtig brydningstid, og på en lang række områder blev væsentlige grundtræk i det Europa, vi kender i dag, grundlagt i middelalderen. Europas opdeling i territorialstater efter folkevandringerne blev grundlaget for de senere nationalstater.

Kulturelt kom den kristne tro til at binde germansk tradition og romersk kultur sammen til en ny europæisk fælleskultur. I den vestlige del af Europa voksede den stærke kongemagt frem, der sikrede lov og ret for alle på bekostning af den feudale decentralisering, hvor bønderne var tæt knyttet til den lokale godsejer eller herremand.

De større byer voksede frem som resultat af den stigende handel og produktion, der var stigende befolkningstal, og der udviklede sig et handelsnetværk mellem Europa og Asien. Handlen førte store rigdomme til Europas handelscentre, særligt i Norditalien, hvor økonomisk rige og indflydelsesrige handelsdynastier varetog pengeudlån og andre former for bankfinansiering. Det ledte frem mod den kapitalistiske pengeøkonomi, som i 1700-tallet banede vejen for den industrielle revolution.

Samspillet mellem kongemagten, den feudale adel og borgerstanden førte til nye opfattelser af samfundet og ideer om at se mennesket på en ny måde, der foldede sig ud i renæssancen, som opstod i Norditalien i 1300-tallet.

OVERBLIK

Begivenheder ► Det skal du kunne svare på

- Det vestromerske rige ophører 476, og middelalderen begynder.

► Hvilke elementer fra Romerriget bygger middelalderen på?
- Feudalismen bliver den dominerende samfundsorden i middelalderen.

► Definer ordet „feudalisme“, og forklar forholdet mellem vasal og lensherre.
- Middelalderen er præget af forholdet mellem den katolske kirke og kongemagten.

► Hvori bestod forskellen mellem kirken og kongen, og hvilke interesser havde de i hinanden?

KERNESTOF OG OVERBLIK

Titel på periode:
(udfyld skemaet i punktform)

Periodisering (årstal)	
Begrundelse for årstal	
Forandringer i levevilkår, teknologi og produktion	
Styreformer og samfundsorganisering	
Kulturer og kulturmøder	
Menneskesyn, herunder synet på mænd og kvinder	
Stats- og nationsdannelser	
Nationale, regionale og globale konflikter	
Vigtige begreber	
Vigtige begivenheder	
Vigtige personer	